

ВІД ФІЛОСОФІЇ ДЕЛЬОЗА ДО НОВИХ ГЕНДЕРНИХ ПРОЕКТІВ

© Гапон Н.П., 2004

Розглянуто аплікацію дельозівських філософських понять, образів-концептів, принципів на теоретико-методологічну площину сучасного гендерного проекту „номадичної суб'єктивності” Розі Брайдотті. Зауважено „уразливість” модерністських дослідницьких установок та специфіку постструктуралістського теоретизування про гендер наприкінці ХХ ст. Окреслено перспективи гендерного проекту Брайдотті з урахуванням соціокультурних обставин.

The paper analyses the application of Deleuze's philosophic visions, concepts and principles in theoretical and methodological plane of the modern gender project of Rozi Braidotti's "nomadic subjectivity". It considers the specificity of poststructural theoretical research of gender, the aspects of new research thinking. It indicates the "sensitivity" of feminist research attitudes and defines the perspectives of gender project in social and cultural conditions.

Сучасне осмислення гендерних теорій та дослідницьких проектів, які напрацьовані в межах соціально-гуманітарного знання, часто пов'язане із дискусіями про їх філософське підґрунтя. У 70–90 роках ХХ ст. праці Ліотара, Фуко, Дельоза, Джеймсона, Бодріяра доволі сильно вплинули на спосіб розмірковування про проблеми статі в руслі жіночих студій. Представниці жіночих студій прагнули почерпнути з рейтингових філософських текстів, написаних у постмодерністській манері, нову методологію для гендерних досліджень. Американські дослідниці переважно зосереджувалися на постмарксистських та постфрейдівських текстах, з тим, аби виробити необхідний методологічний інструментарій для творення нових гендерних теорій. В європейських, здебільшого французьких жіночих студіях увага була звернута до постструктуралістських праць Деріда, Фуко, Ліотара. Ці автори розгорнули постмодерністську критику науки та розробили підходи особливого критичного стилю, у свій час запропонованого Ніцше: генеалогічний спосіб історичного філософствування; зосередженість на метафоричних операціях мови; антипозитивістський перспективізм, який змінює інтерпретації та факти; нівелювання універсалістських та узагальнених претензій гегемонічного (наприклад, патріархального) дискурсу. Інтерес до постструктуралістських теорій з 70-х років ХХ ст. невпинно поширювався і сприяв напрацюванню різноманітних

теорій статі. В цей період з'являється й саме поняття гендеру як мисленнєвого конструкту, що позначає соціокультурну природу статі. Праці французьких філософів Гелен Сіку „Сміх Медузи” та Юлії Кристевой „Бажання в мові” справили значний вплив на гендерні дослідження в міжнародному масштабі.

Питання стосунків між жіночими студіями та постмодернізмом є актуальною філософською темою, яка дає змогу сучасним авторам збагнути філософські витоки сучасного теоретизування про стать та розробляти нові методологічні підходи до його досліджень. Ця тема була розгорнута закордонними філософами Джейн Флексі, Елізабет Кеплен, Шанталь Муф, Джудіт Батлер та іншими, які здійснили історико-філософський аналіз теоретичних напрацювань, наукової співпраці в період 1980–1995 рр. між жіночими студіями та постмодернізмом. Не дослідженим залишається питання теоретико-методологічних основ окремих сучасних гендерних проектів та їх зв'язку з філософськими підходами 70–90 рр. ХХ ст. Зокрема не висвітленим є питання про значення для методології гендерних досліджень філософських ідей відомого французького мислителя Желя Дельоза, який займав свою унікальну нішу в постмодерністській науці. Відтак, **метою цієї розвідки** є з'ясування впливу філософії Дельоза (принципів, положень, концептів) на оформлення сучасного гендерного проекту „номадичної суб'єктивності” Розі Брайдотті.

Відома своїми міждисциплінарними дослідженнями філософських проблем статі, професор Розі Брайдотті впродовж останніх десятиріч активно співпрацювала з багатьма європейськими університетами, отримала ступінь доктора філософії Сорбоннського університету. Розділ її праці “Шляхом номадизму” [1] розпочинається епіграфом із Гертруди Стайн: “Добре мати коріння – коли ти можеш перенести його із собою”. Вибір епіграфа для Брайдотті як теоретика статі – не випадковий. Традиції мовленнєвих практик (дискурсів) віднаходять своє коріння в тисячолітніх глибинах культури. “Вкоріненість” чоловічого суб’єкта в культуру та міграційний досвід (мандрівок) були вирішальними у творенні текстових епох. На цьому тлі була помітна дискурсивна “невкоріненість”, поверхова закріпленість модерністською наукою та літературою жіночого авторства. На думку Брайдотті, жіночі студії відкривають перспективи поступового входження гендерної тематики не лише у філософський академічний дискурс, а й у соціокультурне знання та практику. І це “вкорінення” у дискурсивну культуру можна назвати ризоматичним.

Образ-концепт ризоми Брайдотті, ймовірно, запозичує із праці Желя Дельоза „Ризома” [4], написану у співавторстві з психотерапевтом Феліксом Гваттарі. Автори взяли це поняття з ботаніки і подали його як модель неявного зв’язку на протилежність ієрархічній структурі дерева. Поняття дерева є для них образною метафорою і порівнюється з модерністською моделлю думки, яка розвивається через бінарну опозицію. Постмодерністська (радіше постструктуралістська) модель подається авторами через фігуру “ризому”. Ризома – це рослина, що розростається горизонтально і приживається навіть на кам’янистому підґрунті. З її повзучих пагонів утворюються нові рослини, які, своєю чергою теж випускають пагони тощо, утворюючи перервну поверхню без глибини. Дельоз протиставляє ризому з лінійно-впорядкованою системою коріння дерев. Ризоматичний модус “ніби” презентує неадрокентричний спосіб мислення: таємно, побічно, розширюючись і розростаючись – у протилежність видимому, вертикальному розгалуженню “західних дерев пізнання”. Ризоматична поверхня вільна від центру (деякої обмежувальної структури) і від суб’єкта, який контролює.

Таким чином, стає очевидною філософська установка Дельоза – примножити моделі думки, що уникають редукції діалектики з її бінарними опозиціями, дихотомними поняттями та відкритись до формування нескінченних іманентних зв’язків ризоми (диференціальної різноманітності). Дельозівська концепція „диференціальної різноманітності” опирається на принципи, які характеризують ризому як модель постструктуралістського мислення. Перший з них – це принцип ризоматичного зв’язку у мисленні, адже кожна точка ризоми необмежувально пов’язана з іншою. Натомість дерево як фігуральна модель західного стилю мислення розвивається обмежувально у своїх можливостях, оскільки ґрунтується на ієрархії та упорядкованості зв’язку. Другий принцип пов’язаний із неоднорідністю площини мислення за інтенсивностями, які укладають ризоматичний ланцюг думки. Ці мисленнєві площини утворюються із різноманітних реєстрів: сприймальних, жестикуляційних, мовних тощо. Тобто лінгвістична структура модерністського мислення з її діалектикою означника та означуваного не є привілейованою в ризоматичній структурі. Більше того, в ній жодна універсальна структура детермінації не залишається стабільною. Третій принцип ризоми як мисленнєвої структури – множинність. Цей термін потрібно розуміти не як зібрання окремих одиниць, елементів чи уніфікованих суб’єктів, а як сукупність різних вимірів та ліній зв’язку. І ці сукупності здатні змінювати свою природу, коли зростають кількісно. На відміну від цього способу мислення, в модерністській філософії множинність може перекодовуватися суб’єктом (головним означником), що оперує в додатковому вимірі й прагне подолати пласку площинність (множинність ризоми). Четвертим принципом є неозначувальний розрив. Ризоми можуть містити в собі не лише структури сигніфікації (“територизації”), а й лінії зламу, що розривають або детериторизують ці субструктури, аби потім підпорядкуватися іншим субструктурам (заново „територизуватися”). Відтак ризоми проходять крізь бінарності та структури, але не зводяться до них. Картографія – це п’ятий принцип ризоми як фігури нового дослідницького мислення, орієнтованої на вільне в мисленні експериментування на протигагу логоцентриз-

му як способів творення модерністських мисленневих моделей, які зосереджуються навколо наперед установленого, обмежувального центру. Шостим принципом є декалькоманія. Залишкові сліди будь-яких структурних моделей (наприклад, психоаналізу) мають бути перенесені назад на карту (ризому), щоб заново активізувати їхні приховані значення. Отож ризома як фігура мислення є ацентрованою, неієрархічною і не означальною. Вона є серединою без початку і кінця, в постійному процесі становлення.

Простежимо, як використовуються дельозівські концепти, образи-поняття у філософських теоретичних побудовах Розі Брайдотті про нові модуси дослідницького мислення про гендер. Ризома, вважає Брайдотті, відображає політичну онтологію номадизму, задає рухливі основи для постгуманітарного дослідницького погляду на суб'єктивність. Тут помітним є запозичення ще одного, раніш вжитого у дельозівських працях, поняття – номади (кочівника). Брайдотті зосереджується на дослідженні різноманітних граней поняття „номадичні суб'єкти”, і вважає їх придатною теоретичною фігурацією для сучасної суб'єктивності. Сам термін фігурація, вже, на її думку, відсилає до такого стилю мислення, який відкриває вихід із фалоцентричного (зосередженого лише на чоловічому світі уяви) бачення суб'єкта. Брайдотті виявляє, подібно до Дельоза, готовність до вироблення нових альтернативних підходів, опанування нових способів розмірковування про суб'єкт та винайдення нових моделей мислення, вільних від дуалістичних концептуальних обмежень. Адже мислити, як зауважував Дельоз, це завжди означає експериментувати, а не інтерпретувати [2, с. 260]. В цьому сенсі номадична свідомість, на переконання авторки, є епістемологічним імперативом критичного мислення кінця ХХ сторіччя. Так, номадична свідомість автора дає змогу чинити опір будь-яким гегемонічним поглядам, які претендують на винятковість суджень про необхідне і доречне у розвиткові суб'єктивності жіночого/чоловічого світу.

Номадичну свідомість Брайдотті розглядає як епістемологічну позицію. Вона поділяє думки окремих філософів науки щодо визначальної ролі, яку відіграють “номадичні концепти” у постмодерністській епістемології. Ці концепти

є номадичними, оскільки вони набули здатності переходити від одного наукового дискурсу до іншого, аж до розчинення дисциплінарних меж, що постає, згідно з Брайдотті, особливим історичним привілеєм сучасної постмодерністської науки. Адже трансдисциплінарне розпоширення концептів сприяє виникненню множинних наукових зв'язків і комплексних наукових досліджень. Для Брайдотті притаманною є критична настроєність щодо негативної ролі номадичних концептів, які буцімто розчиняють межі окремих дисциплін та створюють безлад, категоріальний хаос всередині них. Цю дослідницьку позицію авторка виробляє, солідаризуючись з Дельозом. Хоча у працях Дельоза безпосередньо не помічається особливої зацікавленості дебатами про модернізм та постмодернізм, однак помітним є його критичне ставлення до тотальності, цілісності та єдності нединамічних, ієрархічних структур, в тому числі дисциплінарних.

Брайдотті використовує фігуру номади як форму входження в дебати про постмодерністичну кризу вартостей. Як послідовниця поглядів Дельоза та теоретик постструктуралізму, вона виразила свій скептицизм стосовно „кризи”, яка не може відбуватися одночасно із виникненням численних соціокультурних рухів та жіночих громадських ініціатив в Західній Європі 70-х років ХХ ст. У праці “Патерни Дисонансу” [3] Брайдотті критично поставилася до постмодерністського сприйняття нових образів жіночого як прототипу мультицентрованої, мінливої та розрізненої ідентичності. Водночас Брайдотті наголошує на співвіднесеності постструктуралізму з її авторською спробою представити в модусі номадизму як сам процес мислення, так і самого суб'єкта, який мислить. Як зазначає Брайдотті, номадичне мислення – це завжди позиція меншості. Але така позиція може посилити позиції постструктуралістського розвитку думки. Прихильники філософії Фуко, Дельоза, Ірігерей не мають особливих шансів на теоретичні пріоритети. Їхній стиль філософствування, радикалізм розгляду питань, їхній інтерес до змін і трансформацій у повсякденному житті, рівно як їх погляд на історію філософії, потіснені в Європі філософськими течіями неопозитивізму. Це означає, що простір, який утримує постструктуралістське мислення, є майже просто-

ром не- і поза- філософським. Брайдотті переконана, що гендерні дослідження у філософії є одним з тих дискусійних просторів, де дебати про постструктуралізм могли б продовжуватися. Фактично, це – один із маршрутів порятунку для ідей, які можуть згаснути. Брайдотті бачить можливу точку перетину між постструктуралістською філософією та гендерною теорією – це „...бажання подолати той лінійний модус теоретичного мислення, телеологічно наперед визначений стиль аргументації, який більшість з нас було привчено поважати” [1, с. 32–33]. І знову ж таки, в унісон з Дельозом, вона скептично висловлюється про модерністську канонічну традицію, що породжує святенницьку „сакралізованість певних текстів”, навіть якщо це тексти філософської гуманістичної традиції. Цьому Брайдотті й прагне протиставити певну форму постгуманізму, який опирається на етику номадизму.

Суттєвим для віднайдення філософського простору постструктуралістичним напрямом має бути відчуття необхідності від-ідентифікувати себе, з одного боку, від осілості андроцентричного монолізму у філософії мислення, з притаманною йому гендерною сліпотою, з іншого, від академічних та інтелектуальних конвенцій філософії фемінізму. Теорія, яка відстоює форму творення нових способів мислення (Дельоз, Деріда, Ірігерей) викликає філософську заангажованість Брайдотті. Вона зацікавлена тільки в таких системах мислення або концептуальних побудов, які здатні відкрити перспективи філософських міркувань про сучасні зміни суб’єктивності, що відбуваються під впливом глобальних соціокультурних трансформацій. Це мотивує сучасного дослідника гендеру, – переконує Брайдотті, – відійти від осілого логоцентричного мислення, феміністських „едипальних сюжетів” в теоретизуванні, звільнитися з паттернів маскуліної ідентифікації, які вимагаються високою теорією, та врешті наблизитися до номадичної творчої думки. Саме номадичний проект дає підстави сучасним дослідникам стверджувати гендерні відмінності як позитивну силу. У цьому сенсі проект Брайдотті ґрунтується на дельозівському принципі множинності, оскільки є епістемологічною сутністю, що за універсальною структурою „жінка” бачить проблему врахування множинних підструктур: національ-

ності, раси, віку, стилю життя та соціального статусу. Авторка підкріплює різними переконливими прикладами думку про те, що слід подолати старі меланхолійні погляди на “пригнічене” фемінне становище. Зміни історичної ситуації, яка пов’язана із становленням постмодерністичної транснаціональної економіки, підкріпленої міграційним процесом, спонукають розробляти нові стилі й форми репрезентації жіночого, відповідно до нових ситуацій.

Простежимо за мовленнєвим стилем Брайдотті, щоб збагнути стратегії, які визначають просторову метафорику номадичного мислення. Її стиль письма відображає дельозівський принцип детериторизації. Так, дослідник-номада, – пише Брайдотті, – зневажає магістральну комунікацію; “закоркованість” значень на в’їздах до міста створює особливу форму забруднення, що називається “здоровим глуздом”. „Замість цього номадичне письмо рветься в пустелю: в зони тиші між офіційними какофоніями, фліртуєючи із радикальною непричетністю і відмежованістю” [1, с. 20]. Значення і означення, які народилися у модерністській науці, часто є змістовими “корками”, які заважають відстежити соціокультурні феномени сучасності. Рівно як офіційні монолітні теорії, які “закорковують” у собі багато феноменів, відносини між статями. Говорити про статі без опори на дихотомію (домінування/підкорення) у межах концептів метатеорій (від Арістотеля до Канта і Фрейда) досить складно. Заперечити метатеорію – йти шляхом “плаксиво-войовничого фемінізму”, що означатиме втрату “здорового глузду”. “Відхід від міста” (детериторизація), який асоціюється із чоловічою територією (міста-держави, де панує Логос) до “пустелі” – ліпше, ніж “чинити облогу” непереможної фортеці (традиції чоловічого письма, тексту) або ніж “стояти під брамою” з надією, що її добровільно відчинять.

“Пустеля” є тією територією номади, куди вона несе весь попередній досвід осілості з собою. Тут Брайдотті використовує дельозівські принципи картографування та декалькоманії. “Номада – не фрейдівський темний континент”, у безладі і багатолюдді якого складно зорієнтуватися. Номада є одночасно картографом, і вони діють злагоджено, оскільки в них спільна потреба розміщеності (situational need) [1, с. 21]. Все, що пише номада, “суть

картографії, на зразок інтелектуального ландшафтного посібника”, що дає горизонт, систему координат, контекстуалізацію власних висловлювань, зарисовування карт. Номада має здатність текстуалізувати візуальне, читати невидимі карти, так звані невербалізовані знаки. Йдеться про так звану “усну історію”, яку завжди зберігали жінки на протигагу “написаній” – чоловічій. Історії Фройдових пацієнок були записані психоаналітиком як патологічні історії. Проте ці історії можуть переосмислитися як наративи, що подібно до стріл вилетіли з історії кризового капіталістичного суспільства і були свідченням початку його трансформацій.

В теоретизуванні Брайдотті можна також помітити використання дельозівського принципу зв'язку. В її розумінні номада (автор) не може відмежовуватись і заземлюватися на єдиній, основній території (теорії). Це однаково втратити оперативність відреагування (аналізу) на нову соціокультурну ситуацію і специфіку існування гендеру. Рухатись серед різних теорій, дискурсів – означає бути кочівником. “Карти кочівників потрібно постійно перерисовувати, і як такі вони структурно протилежні до нерухомості й хижацького споживання” [1, с. 39]. Філософ Розі Брайдотті вказує на особливість номадичного стилю мислення – сприймати будь-яку теорію, відчувати її, але не як власну осілу площину. Детериторизація потрібна, щоб, виходячи з окремих теоретичних основ в аналізі гендеру як окремого соціокультурного явища, одночасно віднаходити те, що має загальні вартості. Можливість перетинати дискурсивні території, усвідомлювати рухливість поставлених теоретичних меж – це і є проявом номадичної свідомості дослідника. Особливо, якщо йдеться про усебічне дослідження соціокультурної специфіки гендеру на окремо взятих теренах.

Отже, у сучасній дискурсивній практиці філософії гендеру акцентується на значенні номадичної свідомості для подальших досліджень у цьому напрямку. Формування теоретичних положень гендерного проекту номадичної суб'єктивності здійснювалося під впливом понять, принципів та концептів, запозичених Розі Брайдотті із філософського доробку Желя Дельоза. В цьому сенсі інтердисциплінарне дослідження, здійснене Брайдотті, можна вважати новим прочитанням праць Дельоза, що скероване на гендерну проблематику. Головні завдання теоретичного проекту Брайдотті – критика модерністських феміністичних теорій та відновлення почуття інтерсуб'єктивності, яке дає змогу різним дослідникам через визнання гендерних, етнічних, соціокультурних та політичних відмінностей дослідити новий соціокультурний тип жіночої суб'єктивності. Зрушення цього проекту залежить від здатності дослідника опанувати різноманітні дискурси, орієнтуватися в них. Оволодіння різноманітністю стилів і дисциплінарних підходів постає важливим у галузі сучасних гендерних досліджень. Саме в цій галузі номадичне мислення дослідника(ці) через перегляд різноманітних дискурсів дає змогу відмовитися від “образу сестринства” у сенсі повної подібності всіх жінок, як “представниць другої статі”, й визнати та дослідити специфіку та складність соціокультурних, політичних, матеріальних і семіотичних умов, у яких живуть та діють жінки.

1. Брайдотти Р. Путем номадизма // *Гендерные исследования*. – Харьков, 2000. – № 4.
2. Дельоз Ж. Фрагменти з книги „Переговори” // М. Фуко *Історія сексуальності*. – Харків, 2000. – Т.2.
3. Braidotti R. *Patterns of Dissonance*. Cambridge: Polity Press. – New York, 1991.
4. Deleuz G., Guattari F. *Rhizome*. – Paris, 1976.